

رحم جایگزین

رحم جایگزین

Medical, Legal, Islamic Jurisprudential,
Ethical-Philosophical,
Sociological and Psychological Aspects

of Surrogacy

بررسی رحم جایگزین از منظر:
پزشکی، حقوقی، فقهی، اخلاقی-فلسفی،
روان‌شناختی، جامعه‌شناختی

بررسی رحم جایگزین از منظر:
پزشکی، حقوقی، فقهی، اخلاقی-فلسفی،
روان‌شناختی، جامعه‌شناختی

جمعی از نویسندگان

جمعی از نویسندگان

۱۱۲۵

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۳۰-۱۹۷-۰
قیمت: ۳۹,۰۰۰ ریال

9

789645 301970

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

مقدمه

نه

بخش اول: مقالات پزشکی

۱. رحم جایگزین؛ تعریف، انواع و ضرورت استفاده از آن در درمان ناباروری
محمد مهدی آخوندی، زهره بهجتی اردکانی
۳
۲. مشاوره و ارزیابی در جایگزینی رحمی
زهره بهجتی اردکانی، محمد مهدی آخوندی، فاطمه شیدفر
۱۵
۳. رحم جایگزین، عوارض و انتخاب داوطلبین
دکتر محسن معینی
۲۷

بخش دوم: مقالات فقهی

۴. احکام وضعی رحم جایگزین
سحر ساعدی
۳۵
۵. الرحم البدیل
آیت الله قاننی
۶۶
۶. بررسی احکام وضعی استفاده از رحم جایگزین
دکتر زهرا گواهی
۱۲۲
۷. مادر جایگزین و راههای مادر شدن
دکتر سید مهدی موحد ابطحی
۱۳۹
۸. واکاوی احکام فقهی نسب در کودک متولد از رحم جانشین
دکتر حسین ناصری
۱۵۴

مادر جایگزین و راههای مادر شدن رویکردی نو به آیات و روایات

دکتر سید مهدی موحد ابطحی*

چکیده

مقدمه: عرضه روشهای جدید حاملگی و باروری مصنوعی، روش معمول فرزنددار شدن را که مستلزم ازدواج است کنار زده و مشکلات و ملاحظات شرعی، حقوقی و اخلاقی جدیدی را به بار می آورد. این نوشتار با رجوع به منابع اجتهادی (قرآن و روایات معصومین) رویکردی نوین به باروری مصنوعی دارد.

روش اجرا: بیست و یک آیه (سوره بقره: ۲۲۳ و ۲۲۸، نساء: ۲۳ و ۲۵، زمر: ۶، مؤمنون: ۱۲ و ۱۳ و ۱۴، طارق: ۵ و ۶ و ۷، لقمان: ۱۴، احقاف: ۱۵، نجم: ۳۲، نحل: ۷۲ و ۷۸، مجادله: ۲، غافر: ۶۷، حج: ۲، رعد: ۸، مریم: ۲۲) درباره خلقت انسان در رحم، حامله شدن زن، مراحل خلقت جنین، وضع حمل و زایمان با جستجوی واژه‌های حمل، رضاع، بطن، ام، خلق، ولد، و مشتقات آنها استخراج و نتایج تدبیر در آنها و استنباطهایی که با تفاسیر مخالفتی نداشتند به کار گرفته شدند. همچنین، روایاتی از متون روایی که با مفاهیم جدید باروری همخوانی بیشتری داشتند استخراج و استنباطهای موضوعی در آنها انجام گرفت.

یافته‌ها: آیات قرآنی مورد استفاده در بحث مادر جایگزین سه دسته‌اند: (۱) آنهایی

* سرپرست مرکز پژوهشهای اسلامی-پزشکی بصیر عضو شورای پژوهشی مرکز تحقیقات علوم انسانی سلامت دانشگاه علوم پزشکی اصفهان

که خلقت انسان را در رحم مادر توضیح می‌دهند. ۲) آیاتی که به آغاز حاملگی و بارداری اشاره دارند. ۳) آنهایی که از زایمان و ولادت سخن می‌گویند. راههای مادر شدن بر اساس آیات و روایات چند گونه‌اند: چون خلقت انسان در رحم انجام می‌پذیرد، صاحب رحم مادر است. چون مدت‌زمانی را در رحم بوده، صاحب رحم مادر است. چون نوزاد (جنین) را به دنیا آورده، زن زاینده مادر است. چون نوزاد (کودک) را شیر داده، زن شیرده مادر است.

نتیجه‌گیری: واژه مادر از زمان بارداری شدن زن تا زاییدن و تا شیردهی اطلاق می‌شود. زنی که در خلقت مشارکت می‌کند (پذیرنده رویان، پرورنده جنین) مادر است. زنی که فقط با تخمک در خلقت جنین مشارکت داشته مشمول اولوالارحام نیست. مادر است که باردار شده و می‌زاید زیرا رحم ظرفی است برای نطفه (یا رویان یا جنین). و در یک جمله، زنی که از تخمک دیگری باردار شود (مادر جایگزین) مادر جنینی است که در رحم دارد.

واژه‌های کلیدی: اسلام، قرآن، رحم جایگزین، باروری مصنوعی.

مقدمه

داشتن فرزند آرزویی ارزشمند برای زنان نازاست و پیشرفتهای علوم پزشکی توانسته است این آرزو را به روشهای مختلف برای بسیاری از زنان نابارور برآورده کند. در نتیجه، باروری مصنوعی توانسته با عرضه راههای جدید حاملگی، روش معمول فرزندان شدن را که مستلزم ازدواج است، کنار گذارد؛ به همین دلیل، جنبه‌های شرعی، حقوقی و اخلاقی جدیدی یافته و مشکلاتی را نیز به بار آورده است.

در مواردی که دلیل نازایی مربوط به زن می‌شود و درمان آن با روشهای دارویی یا جراحی ممکن نباشد، از زن دیگری برای گرفتن تخمک یا پذیرش حاملگی استفاده می‌شود. در یکی از این حالتها، اسپرم از زوج و تخمک از زوجه گرفته می‌شود و چون زوجه نمی‌تواند حامله شود (یا رحم وی پذیرش ندارد، یا رحم ندارد، یا بارداری برای زن خطر جانی دارد) اسپرم و تخمک زوجین پس از لقاح، در رحم زن دیگری کاشته شده و باردار می‌شود. در این حالت این پرسش مطرح است که مادر کیست، زوجه یا زن دوم؟ بر اساس یافته‌های علمی پذیرفته شده، اسپرم و تخمک لازمه خلقت انسان و آغازکننده حیات وی‌اند. پس زوج و زوجه، والدین بچه خواهند بود. اما پرسشهای دیگری بدون جواب خواهند ماند:

- آیا خلقت رویان و جنین وابسته به وجود زن دوم نبوده است؟
- آیا زن دوم که ۹ ماه به این بچه حامله بوده، هیچ حقی ندارد؟
- آیا زن دوم که او را می‌زاید مادرش نخواهد بود؟
- آیا زن دوم که قدرت شیر دادن پس از زایمان یافته، نمی‌تواند مادرش باشد؟
- آیا فرزندی که به این روش به دنیا آید، نمی‌تواند زن زاینده‌اش را مادر خطاب کند؟

- آیا این فرزند نمی‌تواند شیردهنده‌اش را مادر بداند؟

چون از دیدگاه فقه، باروری مصنوعی از مسائل مستحدثه است، رجوع به منابع اجتهادی به خصوص قرآن و سنت معصومین پسندیده و شایسته خواهد بود. این مقاله با تحقیقی جدید در آیات قرآن و روایات، سعی در پاسخ به این پرسشها دارد.

روش اجرا

در این تحقیق، آیاتی که درباره خلقت یا حضور انسان و نطفه وی در رحم، حامله شدن زن، مراحل خلقت جنین، وضع حمل و زایمان و شیردهی مادر و دایه بودند با جستجوی واژه‌های حمل، رضاع، بطن، ام، خلق، ولد، و مشتقات آنها استخراج گردیده و نتایج تدبیر در آنها و استنباطهایی که با تفاسیر مخالفی نداشتند به کار گرفته شدند ... همچنین، روایاتی از باب نکاح، باب احکام الاولاد و ... کتابهای روایی فقهی و قضاوت‌های امیرالمؤمنین در متون روایی که با مفاهیم جدید باروری همخوانی بیشتری داشتند استخراج گردید و استنباطهای موضوعی در آنها صورت گرفت.

یافته‌ها

برای یکسان شدن دیدگاه، تعریف معتبری از واژه مادر لازم است. با استناد به آثار و احکام فقهی مترتب بر این واژه، می‌توان گفت: مادر به پدر فرزندان خود محرم است، ازدواج فرزند با وی ممنوع بوده و فرزندان او با یکدیگر محرم‌اند. آیه ۲۳ سوره نساء قسمتی از این آثار را برمی‌شمارد:

حَرَمَتْ عَلَیْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ وَاُمَّهَاتُكُمْ اللّٰتِی اَرْضَعْنَکُمْ وَاِخْوَاتُكُمْ مِّن الرِّضَاعِ (مادرانتان، مادرانت آن که شما را شیر داده‌اند و خواهران رضاعی شما بر شما حرام شده‌اند).
 علامه طباطبایی می‌گوید: مادر زنی است که نسب انسان با تولد به او می‌رسد (با واسطه یا بدون واسطه)، دختر کسی است که با تولدش نسب او به انسان متصل می‌شود و

خواهر کسی است که به خاطر ولادت او از پدر یا از مادر یا هر دو، نسب انسان به او متصل می‌شود.

به طور کلی، مادر شدن از سه راه حاصل می‌شود:

۱. مشارکت در خلقت، که می‌تواند از تخمک شروع شده و تا خلقت رویان و خلقت جنین ادامه داشته باشد.
۲. بارداری شدن، که رحم زن پذیرنده و ظرفی برای نطفه (یا رویان یا جنین) است.
۳. زاییدن، که زنی بتواند نوزادی را متولد کند.
۴. شیردهی و سبب روزی نوزاد بودن (قدرت شیر دادن)، شامل مادری است که به خاطر بارداری یا زایمان بتواند نوزاد یا شیرخواری را شیر دهد.

دسته‌بندی آیات قرآن

آیات متعددی از قرآن هستند که دربارهٔ مادر، بارداری، زایمان و شیردهی سخن می‌گویند و با توجه به موضوع مقاله به شش دسته تقسیم می‌شوند:

۱. آیاتی که دربارهٔ خلقت انسان سخن گفته‌اند.
 ۲. آیاتی که دربارهٔ بارداری مادر سخن می‌گویند.
 ۳. آیاتی که دربارهٔ زایمان سخن می‌گویند.
 ۴. آیاتی که دربارهٔ شیردهی مادر سخن می‌گویند.
 ۵. آیه‌ای که فرزند آوردن را از همسران می‌داند.
 ۶. آیه‌ای که بارداری و آنچه را در رحم است از آن زن می‌داند.
۱. آیاتی که خلقت انسان را در رحم مادر توضیح می‌دهند:

آیه ۶ سوره زمر: یخلقکم فی بطون امهاتکم خلقاً من بعد خلق فی ظلمات ثلاث. شما را در تاریکیهای سه گانه در شکم مادرانتان خلقتی پس از خلقت دیگر می‌آفریند. بنا بر نظر علامه طباطبایی، این آیه توالی و پشت سر هم بودن خلقت پس از خلقتی را بیان می‌کند (مانند خلق کردن علقه از نطفه و خلق کردن مضغه از علقه) و تاریکیهای سه گانه همان تاریکی شکم، تاریکی رحم و تاریکی پردهٔ مشیمه (پرده آمنیون) است.

آیات ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ سوره مؤمنون: ولقد خلقنا الانسان من سلاله من طین. ثم جعلناه نطفه فی قرار مکین. ثم خلقنا النطفة علقه فخلقنا. العلقه مضغه فخلقنا المضغه عظاماً فکسونا العظام لحماً ثم انشأناه خلقاً آخر فتبارک الله احسن الخالقین (و همانا انسان را از اندکی گل خلق کردیم. آنگاه او را نطفه‌ای در جایگاهی پذیرا (رحم) قرار دادیم. آنگاه

نطفه را مضغه خلق کردیم، سپس مضغه را خلقت استخوان دادیم، سپس گوشت بر استخوانها رویاندیم. آنگاه او را خلقتی دیگر ساختیم. پس مبارک باد خدایی که نیکوترین آفرینندگان است).

علامه طباطبایی واژه «قرار» را همان رحم می‌داند که نطفه (سلول تخم) در آن مستقر می‌گردد و واژه «مکین» را به معنی متمکن و صفت رحم می‌داند که یا توانایی حفظ نطفه از تباهی و فساد را دارد یا اینکه نطفه با استقرار در رحم توانا خواهد ماند.

اگر جنین حاصل از جایگزینی در یکی از مراحل نطفه، علقه، مضغه یا گوشت و استخوان سقط شود، معلوم نیست که زن جایگزین چه سهمی از مادر بودن را داراست.

آیات ۵ و ۶ و ۷ سوره طارق: فلینظر الانسان مم خلق. خلق من ماء دافق. یخرج من بین الصلب و الترائب (بایستی انسان بنگرد که از چه چیزی خلق شده است. از آبی جهنده آفریده شده است. آبی که از میان استخوانهای پشت و سینه خارج می‌شود).

بنا بر نظر علامه طباطبایی، مراد قسمت محصور بدن بین دیواره استخوانهای ستون مهره‌ها و دنده‌های قفسه سینه است، اما در تفسیر قمی، «صلب» به معنای مرد و «الترائب» به معنای زن و سینه‌اش تفسیر شده است.

اگر بین الصلب و الترائب را بین ستون مهره‌ها بدانیم، اشاره به رحم زن دارد ولی دلالت بر خروج ندارد و نتیجه می‌شود خلقت انسان در رحم بوده است. اگر بین الصلب و الترائب را میان طیفی از فرایندها بدانیم، مراحل خلقت انسان از صلب شروع شده (آغاز تکوین سلولهای گنادی در هفته ششم جنینی در کنار ستون مهره‌ها، عصب‌گیری و خون‌گیری بیضه‌ها و تخمدانهای کامل از کنار ستون مهره‌ها)، سپس خلقت درون رحمی را بازگو کرده (رویانی و جنینی) و به ترائب (پستان) ختم می‌شود که بیانگر نقش شیردهی مادر و شیرخوارگی نوزاد در تکمیل خلقت وی است.

آیه ۲۲۸ سوره بقره: و لا یحلّ لهنّ ان یمکنن ما خلق الله فی ارحامهنّ (جایز نیست زنانی که طلاق داده شده‌اند آنچه را خداوند در رحمهای ایشان خلق کرده است پنهان دارند).

علامه طباطبایی مراد از کتمان را پنهان کردن حیض یا پاکی یا داشتن ولد در رحم می‌داند.

از این آیات استفاده می‌شود که:

۱. آفرینش آدمی آنی و یک شکل نبوده و به چند مرحله خلقت نیاز دارد.
۲. مراحل خلقت انسان از خاستگاه اسپرم و در رحم و از شیر انجام می‌شود.

۳. رحم یک ظرف و یک دریافت کننده آغازگر حیات (نطفه آدمی یا سلول تخم) و جایگاهی برای تکوین مراحل خلقت انسان است.

۲. آیاتی که به آغاز حاملگی و باردارشدن اشاره دارند:

آیه ۱۴ سوره لقمان: و وصینا الانسان بوالديه حملته امه وهنأ علی وهن و فصاله فی عامین ان اشکر لی ولوالدیک الی المصیر (و به انسان درباره والدینش - که مادرش با سستی پس از سستی - به او باردار شده و از شیر گرفتن وی در دو سال انجام می شود سفارش کرده ایم: سپاسگزار من و والدینش باشد، و بازگشت به سوی من است).

علامه طباطبایی می گوید این آیه بعضی از محنتها و اذیتهایی را که مادر برای بارداری و تربیت فرزندش می پذیرد یادآوری کرده تا انسان را به سپاسگزاری برای والدین، به ویژه مادر، دعوت کند.

آیه ۱۵ سوره احقاف: و وصینا الانسان بوالديه احساناً حملته امه کرهأ و وضعته کرهأ و حملة و فصاله ثلاثون شهراً حتی اذا بلغ اشد و بلغ اربعین سنة قال رب اوزعنی ان اشکر نعمتک الی انعمت علی و علی والدی و ان اعمل صالحاً رضاه و اصلح لی فی ذریتی انی تبت الیک و انی من المسلمین (و انسان را به نیکی کردن به والدینش سفارش کرده ایم - که مادرش به سختی به او باردار شد و به سختی او را زایید و بارداری و از شیر گرفتن وی سی ماه طول کشید. تا اینکه بالغ گشت او را استوار کردم و به چهل سالگی رسد گوید خدایا مرا مهلت ده تا شکر نعمتهای تو را بجا آورم، نعمتهایی که هم بر من و هم بر والدینم ارزانی داشته ای. تا آنچنان نیکوکار شوم که تو راضی گردی. و در میان فرزندانم صلاح و نیکی قرار ده. من به سویت توبه کرده ام و از تسلیم شدگان هستم).

علامه طباطبایی می گوید: علت اشاره خداوند به مادر و شیردهی انسان در بیان ملاک حکم (وصیت به انسان برای احسان به والدین خود)، تهییج عواطف و شعله ور کردن غریزه رحمت و عطوفت انسانی است که بارداری و زایمان با مشقت و سختی همراه بوده است.

در نتیجه، صرف بارداری، زاییدن و شیردهی زن، حقوقی را ایجاد می کند و خداوند بر این فرزند واجب و توصیه کرده به چنین مادری احسان نماید.

آیه ۳۲ سوره نجم: هو اعلم بکم اذ انشاکم من الارض و اذ انتم اجنآة فی بطون امهاتکم (او به شما داناتر است: هنگامی که شما را از زمین آفرید، و هنگامی که شما جنینهایی در شکم مادرانتان بودید).

علامه طباطبایی این آیه را به همین صورت ترجمه و تفسیر کرده و می افزاید: خدا

هر آنچه از حقیقت و پنهان شماسست می‌داند.

آیه ۲۲ سوره مریم: فحملته فانتبذت به مکاناً قاصياً (پس (مریم) به او (عیسی) حامله شد و به جایی دور کناره گرفت).

علامه طباطبایی چنین ترجمه می‌کند: مریم به فرزند حامله گشت و سپس از خانواده‌اش جدا شده و به مکانی دور گوشه گیر شد.

کسی شک ندارد که حضرت مریم مادر حضرت عیسی و عیسی بدون پدر است (و بدون نطفه پدری خلق شده است)، کسی هم ادعا نکرده که در خلقت عیسی، تخمک دخالت داشته یا دخالت نداشته است و اگر حضرت مریم بدون تخمک حامله شده باشد، به صرف بارداری و زایمان مادر عیسی است.

۳. آیاتی که از زایمان و ولادت سخن می‌گویند:

آیه ۷۸ سوره نحل: و الله اخرجکم من بطون امهاتکم لا تعلمون شیئاً (خداست که شما را از شکم مادرانتان بیرون آورد در حالی که چیزی نمی‌دانستید).

علامه طباطبایی می‌گوید: «اخرجکم» اشاره به تولد دارد و «بطون امهاتکم» همان رحم مادران است و «لا تعلمون شیئاً» جمله حالیه برای «کم» است و معنای آیه چنین می‌شود: شما را از رحمهای مادرانتان با تولد بیرون آورد در حالی که نفوس شما از معلومات مکتسبه از طریق حس و خیال و عقل خالی بود.

آیه ۲ سوره مجادله: الذین یظاهرون منکم من نساءهم ما هنّ امهاتهم ان امهاتهم الا الائی ولدنهم (مردانی از شما که زنان خود را ظاهر کنند آن زنان مادران این مردان نخواهند بود. مادر آنها به جز کسانی که آنها را زاییده‌اند، نیستند).

علامه طباطبایی می‌گوید: ابتدای آیه در مقام نفی حکم ظاهر است که در جاهلیت مرسوم بوده و قسمت دوم آیه تأکید می‌کند که مادر انسان منحصرأ زنی است که او را زاییده است.

این آیه که به صراحت مادر را زنی می‌داند که زایمان کرده باشد، زن صاحب رحم جایگزین را نیز مادر فرزندش می‌داند. در نتیجه، زنی که صاحب تخمک بوده ولی بارداری یا زایمان را تحمل نکرده است، ممکن است سهمی ناچیز از مادر بودن داشته باشد. با توجه به این آیه می‌توان احتمالات متعددی را متصور شد که بعضی از آنها هنوز امکان‌پذیر نشده‌اند: اگر مدتی از بارداری را زن جایگزین اول سپری کرده و مدتی دیگر را زن جایگزین دوم حامله بوده تا زایمان کند، زن جایگزین دوم مادر نوزاد خواهد بود. اگر جنینی با رحم مصنوعی پرورش یابد و سپس در رحم زن جایگزین قرار گیرد، زن

جایگزین مادر خواهد بود. شاید مدت بارداری هر یک از این زنان در سهم بردن از مادر بودن نقش داشته باشد. اگر مادر جایگزین بارداری خود را پیش از دمیدن روح سقط کند، معلوم نیست سهم مادر بودن وی ادا شده یا خیر.

آیه ۶۷ سوره غافر: هو الذی خلقکم من تراب ثم من نطفة ثم من علقة ثم یخرجکم طفلاً (اوست که شما را از خاک، از نطفه و از علقه آفرید. آنگاه شما را در حالی که نوزاد بودید خارج کرد).

علامه طباطبایی می گوید: «ثم یخرجکم» از شکمهای مادرانتان و «طفلاً» به معنی اطفال است.

«من تراب» اشاره به آغاز تکوین انسان از گل (در مورد حضرت آدم) یا از مواد غذایی زمینی (که هر مردی تغذیه می کند و نطفه دار می شود)، «ثم من نطفة» اشاره به تکوین در بدن مرد، «ثم من علقة» اشاره به تکوین در رحم و «یخرجکم طفلاً» اشاره به تولد و ورود به دنیا دارد.

آیه ۲ سوره حج: یوم ترونها تذهل کل مرضعة عما ارضعت و تضع کل ذات حمل حملها و تری الناس سُکاری و لکن عذاب الله شدید (روزی را خواهید دید که هر شیردهنده‌ای از آنچه شیر می دهد باز می ماند و هر بارداری وضع حمل می کند و مردم را مست می بینید ولی مست نیستند، اما کیفر الهی بسیار سخت است).

علامه طباطبایی همانند راغب و صاحب مجمع البیان، واژه «حمل» را به معنی المحمول فی الباطن مانند ولد در شکم مادر می داند. در نتیجه، زنی که فرزندی در رحم خود دارد «ذات حمل» است.

۴. آیاتی که از شیردهی سخن می گویند:

آیه ۲۳۳ سوره بقره: والوالدات یرضعن اولادهن حولین کاملین لمن اراد ان یتم الرضاعة و علی المولود له رزقهن و کسوتهن بالمعروف لا تکلف نفس الا وُسعها لا تضار والدة بولدها و لا مولود له بولده و علی الوارث مثل ذلك فان ارادا فصالاً عن تراضٍ منهما و تشاور فلا جناح علیهما و ان اردتم ان تسترضعوا اولادکم فلا جناح علیکم (و مادرانی که مایل اند شیردهی را تمام کنند، فرزندان خود را دو سال کامل شیر می دهند. و اگر بخواهید برای فرزندان دایه‌ای بگیرید اشکالی ندارد).

علامه طباطبایی می گوید: به جای واژه «الوالدات» از واژه «امهات» استفاده شده زیرا «أم» نسبت به «والده» عمومیت دارد (همچنین «أب» نسبت به «والد» و «ابن» نسبت به «ولد»)

و حکم فقهی این آیه (شیر دادن برای دو سال) برای مادرانی که فرزندشان را زاییده‌اند جاری است (اما دیگر مادران مجبور نیستند که دو سال تمام شیر دهند). همچنین، واژه «مولودٌ» را به جای واژه «والد» به کار برده تا به حکمت تشریح اشاره کند زیرا پدر متولی نفقهٔ مادر فرزندش است.

آیهٔ ۲۳ سورهٔ نساء: حرمت علیکم امهاتکم و بناتکم و اخواتکم و عماتکم و خالاتکم و بنات الاخ و بنات الاخت و امهاتکم الآتی ارضعنکم و اخواتکم من الرضاعة (بر شما حرام شده است مادرانتان، دخترانتان، خواهرانتان، عمه‌ها و خاله‌هایتان، دختران برادر و دختران خواهرتان، مادرانتان که شما را شیر داده‌اند، خواهران رضاعی شما).

چون مرد صاحب نطفه‌ای که در رحم جایگزین گذاشته شده پدر چنین فرزندی است زن جایگزین به فرزند آن مرد محرم است و آن فرزند بر چنین مادری حرام خواهد بود، در این صورت بایستی زن جایگزین به آن مرد صاحب نطفه حلال بوده باشد.

آیهٔ ۱۵ سورهٔ احقاف: و وصینا الانسان بوالدیه احساناً حملته امه کرهاً و وضعته کرهاً و حملة و فصاله ثلاثون شهراً (و انسان را به نیکی کردن به والدینش سفارش کرده‌ایم، مادرش به سختی به او باردار شد و به سختی او را زایید و بارداری و از شیر گرفتن وی سی ماه طول کشید).

علامه طباطبایی می‌گوید: علت اشارهٔ خداوند به مادر و شیردهی انسان در بیان ملاک حکم (وصیت به انسان برای احسان به والدین خود)، تهییج عواطف و شعله‌ور کردن غریزهٔ رحمت و عطوفت انسانی است که بارداری و زایمان با مشقت و سختی همراه بوده است.

در نتیجه، صرف بارداری، زاییدن و شیردهی زن، حقوقی را ایجاد می‌کند و خداوند بر این فرزند واجب و توصیه کرده به چنین مادری احسان نماید.

آیهٔ ۱۴ سورهٔ لقمان: و وصینا الانسان بوالدیه حملته امه و هنا علی و هن و فصاله فی عامین ان اشکر لی و لو الدیك الی المصیر (و به انسان دربارهٔ والدینش - که مادرش با سستی پس از سستی به او باردار شده و از شیر گرفتن وی در دو سال انجام می‌شود سفارش کرده‌ایم: سپاسگزار من و والدینش باشد، و بازگشت به سوی من است).

علامه طباطبایی می‌گوید این آیه بعضی از محتتها و اذیتهایی را که مادر برای بارداری و تربیت فرزندش می‌پذیرد یادآوری کرده تا انسان را به سپاسگزاری برای والدین به‌ویژه مادر دعوت کند.

بنابراین، هر انسانی وظیفه دارد نسبت به زنی که او را بارداری کرده و زاییده

شکر گزاری بجا آورد.

گفتنی است بر طبق ماده ۱۰۴۶ قانون مدنی ایران، «رضاع» با شرایط زیر تحقق می‌یابد:

۱) شیر زن از حمل مشروع حاصل شده باشد. ۲) شیر مستقیماً از پستان مکیده شده باشد. ۳) طفل لااقل یک شبانه روز و یا ۱۵ دفعه متوالی شیر کامل خورده باشد بدون اینکه غذایی دیگر یا شیرزنی دیگر را بخورد. ۴) شیر خوردن طفل قبل از تمام شدن دو سال از تولد او باشد. ۵) مقدار شیری که طفل خورده از یک زن و از یک شوهر باشد. بنابراین اگر طفل در شبانه روز مقداری از شیر یک زن و مقداری از شیر زن دیگر بخورد موجب حرمت نمی‌شود، اگرچه شوهر آن دو زن یکی باشد. و همچنین اگر یک زن، یک دختر و یک پسر رضاعی داشته باشد که هر یک را از شیر متعلق به شوهر دیگر شیر داده باشد آن پسر یا آن دختر، برادر و خواهر رضاعی نبوده و ازدواج بین آنها از این حیث ممنوع نیست.

۵. آیه‌ای که فرزند آوردن را از همسران می‌داند:

آیه ۷۲ سوره نحل: *والله جعل لکم من انفسکم ازواجاً و جعل لکم من ازواجکم بنین و حفدة (خداوند از نفس خودتان همسرانی را برای شما قرار داده است و فرزندان و نوادگان را از همسرانتان برای شما قرار داده است).*

علامه طباطبایی می‌گوید: ماده «جعل» وقتی به کار می‌رود که در مسیر خلقت تبدیل و تغییری ایجاد شده است.

بنابراین، «جعل» خداوند بوده که فرزند داشتن را منحصر به زوجین (والدین) کرده است و گرنه بر اساس «خلقت» امکان فرزند داشتن خارج از مسیر زوجین نیز وجود دارد. بنابراین، آنکه فرزند بخواهد بایستی رابطه زوجیت ایجاد کرده باشد و این هدف شارع است.

۶. آیه‌ای که بارداری و آنچه را در رحم است از آن زن می‌داند:

آیه ۸ سوره رعد: *الله يعلم ما تحمل کل انثی و ما تغیض الارحام و ما تزدد و کل شیء عنده بمقدار (خداوند آنچه را که هر زنی حمل دارد و آنچه را که رحمها می‌کاهند و می‌افزایند می‌داند. و هر چیزی در نزد خدا به اندازه است).*

این آیه به بارداری و مرگ رویانی اشاره دارد، مادر بودن را تا قبل از تعیین تکلیف رویان باقی مانده متذکر نمی‌شود و واژه «خلق» را برای حمل برداشتن و کاسته شدن از تعداد جنینها به کار نبرده، زیرا ممکن است رویانی از بین برود و چنین مرحله‌ای از خلقت را تجربه نکند.

روایاتی از معصومین

در اینجا روایاتی ذکر می‌شوند که به نوعی روشهای غیر معمول باروری را از آنها بتوان برداشت کرد و شاهدی است بر اینکه روش بارداری غیر معمول و غیر از آمیزش جنسی (coitus) در زمان معصومین نیز مورد ابتلا بوده و احکام آنها نیز صادر شده است:

۱. روایتی از امام صادق که معروف به صحیحہ ابن مسلم (البته اسحاق بن عمار نیز آن را روایت می‌کند) است: گروهی نزد امیرالمؤمنین و امام حسن رسیدند و از زنی گفتند که پس از نزدیکی با شوهرش، با کنیز خود مساحقه (همجنس‌بازی زنان) می‌کند و این کنیز باردار شده است، و حکم آن را خواستار شدند. به درخواست امیرالمؤمنین، امام حسن پاسخ دادند: آن زن بایستی رجم (سنگسار) شود چون همسر داشته و مساحقه کرده است، و خرجی و هزینه‌های زمان بارداری کنیز را پردازد. دیه ازاله بکارت (معادل مهریه) را پردازد چون این کنیز زایمان خواهد کرد. پس از آنکه زایمان کرد، بر او حد مساحقه زده شود ولی رجم نشود (چون مادر است و بایستی فرزندش را شیر دهد) و کودک متعلق به آن مرد است.

این روایت به روش بارداری غیر معمول (همجنس‌بازی زنان) برای زن دوم اشاره دارد. گفتنی است هزینه و مخارج حاملگی به عهده شوهر است که با توجه به تعمیم روایت فوق، به عهده فردی بوده که عامل بارداری گشته است که در این روایت همان کنیز است.

۲. پیرمردی به امیرالمؤمنین گفت: زن من باردار شده و نه ماه از حاملگی او می‌گذرد در حالی که نوجوان و دوشیزه است و به او جز گمان خیر ندارم و من پیرمردی کهنسال و نزدیکی نکرده‌ام و او همچنان باکره مانده است. حضرت فرمودند: تو بر شرمگاه او انزال داشتی و آن فرزند را به تو ملحق می‌کنم.

این روایت به روش بارداری غیر معمول (بدون نزدیکی جنسی) برای زن اشاره دارد.

دیدگاه فقها

فقهای اصر شیعه که در موضوع رحم جایگزین اظهار نظر کرده‌اند نظرهای ضد و نقیض و پراکنده‌ای دارند. با توجه به حیطة مقاله حاضر که منحصرأ به آیات قرآنی پرداخته، خلاصه‌ای از این دیدگاهها بدون ذکر نام فتوادهنده آورده می‌شود:

بعضی زنی را که رحم خود را برای بارداری اجاره داده مادر جنین دانسته و بعضی

دیگر او را به شرطی که شیر هم بدهد از جهت الحاق به باب رضاع، مادر می‌دانند و آن زن را بر آن کودک (اگر پسر باشد) حرام می‌دانند. برخی نیز چنین زنی را مادر فرزندی که به دنیا آورده نمی‌دانند.

عده‌ای نظریات متضادی را در جاهای مختلف ابراز کرده‌اند: برخی این کار را فی حد نفسه بدون اشکال می‌دانند که ذاتاً مانع شرعی ندارد، برخی این کار را جایز نمی‌دانند اما اگر انجام شود عده‌ای جنین را به صاحبان نطفه منتسب می‌کنند، و عده‌ای دیگر آن زن را مادر می‌دانند که در صورت عمد بودن، توارث را محل اشکال می‌دانند و احوط را در مصالح دیده‌اند. اینها الحاق چنین فرزندی به صاحب رحم را بعید نمی‌دانند و الحاق این فرزند را به مادر محل اشکال می‌دانند. اما بنا بر احتیاط بایستی احکام شرعی نسبت مادر و فرزندی رعایت شود. بعضی فرزند را مربوط به صاحبان نطفه دانسته که عده‌ای از آنها زن جایگزین را عرفاً مادر می‌دانند و عده‌ای دیگر احتیاط واجب دانسته‌اند که بعداً با آن زن و فرزندان آن زن ازدواج نکند و ارث هم نمی‌برد. بعضی رابطه زن اجاره‌ای با فرزند در رحمش را از نوع رابطه خویشاوندی رضاعی (و نه نسبی) می‌دانند. بعضی رحم را محل رشد و تغذیه جنین می‌دانند که ملاک نسب قرار نمی‌گیرد اما رضاع را موجب تکمیل خلقت شیرخوار می‌دانند. برخی زن اجاره‌ای را در حکم فراش دانسته که هیچ حقی به فرزند پیدا نمی‌کند. برخی انتساب چنین فرزندی را به زن جایگزین نوعی استحسان و قیاس با مادر رضاعی دانسته و آن را نمی‌پذیرند.

بیشتر علما به آیه دوم سوره مجادله توجهی نکرده‌اند، برخی آن را منحصر به نفیظهار دانسته و مدعی‌اند که نمی‌توان امری اثباتی را از آن برداشت کرد، برخی این آیه را در صورت وقوع زنا روا دانسته و زن زناکار را مادر جنین نامشروع می‌دانند، اما نمی‌پذیرند که زن اجاره‌ای نیز مشمول این آیه باشد. بعضی هم مادر جانشین را بسیار شبیه به فرزند رضاعی دانسته و او را در بعضی جهات بر فرزند رضاعی اولویت می‌دهند چرا که تمام گوشت و استخوان وی از آن زن روئیده است اما باز هم فرزند را متعلق به صاحبان نطفه می‌دانند.

دیدگاه پژوهشگران و صاحب نظران

اگرچه این قسمت با هدف اصلی مقاله منطبق نیست اما ارائه آن مفید خواهد بود:
هم‌اکنون برای زنی که فقط با تخمک خود در تکوین جنین شرکت کرده، واژه «مادر ژنتیکی» در مقالات به کار می‌رود که ماده ژنتیکی را اهدا می‌کند^۱ و برای مادر

1. genetic material donation

جایگزین نقشی مستقل از مادر ژنتیکی قائل اند.^۱ در میان ادیان ابراهیمی، واتیکان چنین عملی را مردود دانسته اما محققان یهودی به مادر بودن زن جایگزین بیشتر توجه دارند.

نتیجه گیری

آیات فوق به چند طریق راههای مادر شدن را بیان می کنند:

۱. چون خلقت انسان در رحم انجام می پذیرد، صاحب رحم مادر است.
۲. چون مدت زمانی را در رحم بوده، صاحب رحم مادر است.
۳. چون بچه را به دنیا آورده، زن زاینده مادر است.
۴. چون بچه را شیر داده، زن شیرده مادر است.

همچنین، زنی که فقط تأمین کننده تخمک است (مادر ژنتیکی) مشمول اولوالارحام نمی گردد. به نظر می رسد که هنوز دین اسلام کامل ترین دین بوده و منابع وحی نیز برای حل مشکلات و مسائل نوین (مستحدثه) تبیان و بیان و روشنگری دارند. با توجه به اینکه مفهوم رحم جایگزین و عملی شدن آن از راههای غیر مجاز می تواند حلال زادگی را کنار بزند و حسب و نسب را به هم بریزد، راهکارهایی که اسلام برای اجرایی کردن مشروع و مجاز این موضوع داشته، بایستی به کار روند. در پایان راههای مادر شدن (با استناد به دلایل قرآنی) به صورت ذیل خلاصه می شوند:

1. Pregnancy induced motherhood
2. Parity induced motherhood
3. Breast feeding motherhood

انواع مادر شدن

نتیجه	رضاع	زایمان	بارداری	دهنده تخمک	
مادر	بلی / خیر	بلی	بلی	بلی / خیر	۱
مادر رحمی	بلی / خیر		بلی	بلی	۲
مادر ژنتیکی	خیر	خیر	خیر	بلی	۳
مادر رضاعی	بلی	بلی / خیر	بلی / خیر	بلی / خیر	۴
مادر زاینده	بلی / خیر	بلی	خیر	بلی / خیر	۵
مادر رضاعی	بلی	خیر	خیر	خیر	۶
مادر رحمی	بلی / خیر	بلی / خیر	بلی	خیر	۷

منابع

قرآن کریم.

پنس، کرگوری ای. (۱۳۷۳)، مجموعه کتابهای اخلاق پزشکی: موارد کلاسیک در اخلاق پزشکی، ج ۲، ترجمه مرکز مطالعات اخلاق پزشکی وزارت بهداشت.

حاتمی، علی اصغر، «لقاح مصنوعی از دیدگاه حقوقی» مجله دیدگاههای حقوقی، ص ۷۳-۵۷.

سبحانی، جعفر و صافی مرعشی، فصلنامه رهنمون، شماره ۲ و ۳، سال ۷۱، ص ۲۱۹ به بعد.

طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۲ و ۵ و ۱۲ و ۱۴ و ۱۵ و ۱۶ و ۱۷ و ۱۸ و ۱۹ و ۲۰.

عاملی، شیخ حر (۱۳۷۶)، وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۱۳ و ۱۱۴، باب ۲ و ۴ و ۱۵، ح ۱، و باب ۱۶، ح ۱ و ۲.

عباسی، محمود، مجموعه مقالات حقوق پزشکی، ج ۲، حیان.

قانون مجازات اسلامی، مصوب مجلس شورای اسلامی.

قانون مدنی، مصوب مجلس شورای اسلامی.

مجلسی، علامه محمدتقی، بحارالانوار، ج ۴۱.

مرکز مطالعات اخلاق پزشکی وزارت بهداشت (۱۳۷۳)، مجموعه مقالات اخلاق پزشکی: مسائل مستحدثه، ج ۵.

کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۵)، حقوق خانواده، ج ۲، تهران، شرکت انتشارات، ص ۱۱ به بعد.

یزدی، محمد (۱۳۷۸)، «باروریهای مصنوعی و حکم فقهی آن (۱)»، مجله پزشکی قانونی، شماره هفدهم (مهر و آبان)، ص ۵۱-۶۲.

یزدی، محمد (۱۳۷۸)، «باروریهای مصنوعی و حکم فقهی آن (۲)»، مجله پزشکی قانونی، شماره هفدهم (بهمن و اسفند)، ص ۵۵-۶۰.

Appleby, B. (1990), "Debunking the rhetoric of surrogacy arrangements", *Tor J Theol*, Spring, 6(1): 27-43.

Berkman, J. (2003), "Gestating the embryos of others. Surrogacy? Adoption? Rescue?", *Natl Cathol Bioeth Q*, Summer, 3(2): 309-329

Brinsden, P. R. (2003), "Gestational surrogacy", *Hum Reprod Update*, Sep Oct, 9(5): 483-491.

Bromham, D. R. (1995), "Surrogacy: ethical, legal, and social aspects", *J Assist Reprod Genet*, Sep, 12(8): 509-516.

Carrett, T. M. (1993), Baillie H. W., Garrett, R. M., *Health Care Ethics: Principles and Problems*, 2th edition Prentice-Hall Ins.

Corinaldi, M. (1995), "Towards the practice of surrogacy in Israel", *Med Law*, 14(5-6): 425.

deBlois, J., O'Rourke, K. D. (1995), "Care for the beginning of life. The revised Ethical and Religious Directives discuss abortion, contraception, and assisted reproduction", *Health Prog*, Sep-Oct, 76(7): 36-40.

- Dougherty, C. J. (1992), "The ethical case against surrogacy", *Creighton Law Rev*, Nov., 25(5): 1585-158.
- Fasouliotis, S. J., Schenker J. G. (1999), "Social aspects in assisted reproduction", *Hum Reprod Update*, Jan-Feb, 5(1): 26-39.
- Fishman, R. H. (1995), "Israel's surrogacy bill", *Lancet*, Feb., 25, 348(8948): 512.
- Kopfensteiner, T. R. (1998), "Ethical aspects of in vitro fertilization and embryo transfer", *Biomed Pharmacother*, 52(5): 204-207.
- Krishnan, V. (1994), "Attitudes toward surrogate motherhood in Canada", *Health Care Women Int*, Jul-Aug, 15(4): 333-357.
- McColley, D. A. (1991), "Biblical response to baby-making: surrogacy, artificial insemination, in vitro fertilization and embryo transfer", *J Biblic Ethics Med*, Summer, 5(3): 45-48.
- McCormick, R. A. (1992), "Surrogacy: a Catholic perspective", *Creighton Law Rev*, Nov., 25(5): 1617-1625.
- Morgan, D. (1988), "Surrogacy: giving it an understood name", *J Soc Welfare Law*, 4: 216-239.
- Paulson, R. J. (1995), "Ethical considerations involving oocyte donation and gestational surrogacy", *Semin Reprod Endocrinol*, Aug., 13(3): 225-230.
- Rothman, B. K. (1992), "Reproductive technologies and surrogacy: a feminist perspective", *Creighton Law Rev*, Nov., 25(5): 1599-1607.
- Schenker, J. G. (2005), "Assisted reproductive practice: religious perspectives", *Reprod Biomed Online*, Mar., 10(3): 310-319.
- Siegel-Itzkovich, J. (1994), "Israel considers surrogacy law", *BMJ*, Aug., 6, 309(6951): 359.
- Veath, R. M. (1997), *Medical Ethics*, 2th edition.